

ՎԱԼԵՐԻ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ՀՀ Սահմանադրական դատարանի անդամ,
Փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՆԱԲԵԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄԸ

Կրոնը և կրոնական կազմակերպությունները (Եկեղեցին) դարեր, անգամ հազարամյակներ շարունակ փիրապետող դիրք են ունեցել բոլոր ժողովուրդների հասարակական կյանքում, մեծապես նպաստել հասարակական հարաբերությունների կարգավորմանը և վճռորոշ դերակատարություն ունեցել ինչպես պետությունների ներքին կյանքում, այնպես էլ արտաքին հարաբերությունների ոլորտում: Եվ չնայած ապակրոնականացման ավելի քան երկուհարյուրամյա ընթացքին, այսօր էլ կրոնը և կրոնական կազմակերպություններն ամենուր շարունակում են կատարել իրենց աշխարհայացքային, կարգավորող, միասնականացնող գործառնությունները, մեծ դեր խաղալ հասարակական հարաբերությունների ոլորտում, նպաստում են ազգային արժեքների պահպանմանը, մարդկանց բարոյական նկարագրի ձևավորմանը: Եվ այս պարճառով է, որ բոլոր պետությունները, առանց բացառության, մեծ ուշադրություն են դարձնում Եկեղեցու հետ հարաբերությունների բնականոն զարգացմանը, և որպես կանոն՝ այդ հարաբերությունները կարգավորվում են առաջին հերթին սահմանադրական մակարդակով:

Պետության և Եկեղեցու փոխհարաբերություններն արտահայտելու համար օգտագործվում են «աշխարհիկ պետություն» և «պետական կրոն» հասկացությունները: Աշխարհիկ է համարվում այն պետությունը, որտեղ պետությունը և Եկեղեցին անջատված են միմյանցից և, հետևաբար, նրանցից յուրաքանչյուրը չի կարող միջամտել մյուսի գործունեությանը, իսկ պետությունը պարտավոր է բոլոր կրոնական ուսմունքների և կրոնական կազմակերպությունների համար, սովորաբար օրենքով սահմանված կարգով, ապահովել հավասար պայմաններ: Աշխարհիկ պետությունը նշանակում է նաև, որ կրոնը և կրոնական միավորումները որևէ ձևով չեն ազդում պետական իշխանության ձևավորման և իրագործման վրա, ինչպես և պետական կրթությունը աշխարհիկ է (դպրոցը անջատված է Եկեղեցուց): Ներկայումս աշխարհի բազմաթիվ պետությունների սահմանադրություններում ամրագրված է պետության աշխարհիկությունը և կամ պետության անջատված լինելը Եկեղեցուց (Ֆրանսիա, Ռուսաստան, Միջինասիական հանրապետություններ, Ադրբեջան, Ալբանիա և այլն):

Չնայած պետության՝ Եկեղեցուց անջատման գործընթացն ունի ավելի քան եր-

կուհարյուրամյա պարմություն (սկսած ֆրանսիական մեծ հեղափոխության ժամանակաշրջանից), և, ինչպես արդեն նշեցինք, շատ պետություններ արդեն աշխարհիկ են, այնուամենայնիվ այսօր դեռևս բազմաթիվ պետություններում, այդ թվում՝ ժողովրդավարական պետություններում, սահմանադրությունների մակարդակով ամրագրված է այդ պետությունների ոչ աշխարհիկ լինելը, այսինքն՝ այդ պետություններում գործում է պետական (ազգային) կամ պաշտոնական (երբեմն օգտագործվում է նաև «փրապետող կրոն» հասկացությունը) Եկեղեցու ինստիտուտը, ինչը ենթադրում է, որ այդ պետություններում որոշակի Եկեղեցի (համապարասխան կրոնական ուսմունք) ունի հատուկ կարգավիճակ և պետությունը փոքրեր չափերով հովանավորում ու աջակցում է այդ կրոնական կազմակերպություններին, փալիս է արտոնություններ, կարող է դրանց ֆինանսավորել, անգամ այս կամ այն ձևով մասնակցել այդ կազմակերպությունների գործունեությանը և բարձրագույն եկեղեցական պաշտոնյաների նշանակմանը, երբեմն նաև թույլատրել իրականացնել քաղաքացիական կացության (ամուսնության, ծնունդի, մահվան) ակտերի գրանցումներ: Նշենք նաև, որ պետական (պաշտոնական) կրոնի ինստիտուտը հատուկ է և՛ բուդդայականություն, և՛ քրիստոնեություն, և՛ իսլամ դավանող երկրներին:

Հասկանալի է, որ Եկեղեցու (կրոնի) նկարմամբ այսպիսի պետական վերաբերմունքն առաջին հերթին հատուկ է բացարձակ և սահմանադրական միապետություններին, որոնց պետության գլուխը՝ միապետը, որպես կանոն, միաժամանակ նաև հոգևոր առաջնորդն է: Այսպես, Նորվեգիայի թագավորությունում պաշտոնական կրոն է համարվում ավերարանական-լյութերական կրոնը (Նորվեգիայի Սահմանադրություն, հոդված 2), Դանիայի թագավորությունում նույնպես ավերարանական-լյութերական Եկեղեցին պետական (ազգային) Եկեղեցի է, որի նյութական ապահովությունն իրականացնում է պետությունը (Դանիայի Սահմանադրություն, § 4), Լիխտենշտեյնի իշխանությունում պետական Եկեղեցի է Հռոմեական-Կաթոլիկ Եկեղեցին, որն օգտվում է պետության աջակցությունից (Լիխտենշտեյնի Սահմանադրություն, հոդ. 37), Մեծ Բրիտանիայի և Հյուսիսային Իռլանդիայի Միացյալ թագավորությունում պետական Եկեղեցի է Անգլիկան Եկեղեցին և այլն: Նման մոտեցում գոյություն ունի նաև իսլամ դավանող մի շարք բացարձակ և սահմանադրական միապետություններում (Մաուրյան Արաբիա, Օման, Հորդանան, Մարոկկո և այլն): Սակայն Եկեղեցու (կրոնի) նկարմամբ նման դիրքորոշումը հատուկ է ոչ միայն միապետություններին, այլև հանրապետական կառավարում ունեցող պետություններին: Այսպես, Իսլանդիայում «ավերարանական-լյութերական Եկեղեցին պետական Եկեղեցի է և որպես այդպիսին օգտվում է պետության աջակցությունից և հովանավորությունից» (Իսլանդիայի Սահմանադրություն, հոդված 62): Հունաստանում թեև չի նշվում պետական (պաշտոնական) Եկեղեցի լինելու հանգամանքը, սակայն Քրիստոսի արևելյան-ուղղափառ Եկեղեցու դավանանքը հայտարարվում է փրապետող կրոն Հունաստանում, միաժամանակ ամրագրվում է Եկեղեցու կարգավիճակը՝ «եկեղեցին ավտոկեֆալ է, որը կառավարում է Սուրբ Մինողը» (Հունաստանի Սահմանա-

դրություն, Բաժին Բ. հոդ. 3.1): Մի քանի այլ պետություններում նույնպես չի օգտագործվում պետական (պաշտոնական) Եկեղեցու հասկացությունը, սակայն սահմանադրության համապատասխան հոդվածների բովանդակությունից ակնհայտ է դառնում որևէ կոնկրետ Եկեղեցու գերիշխող դիրքը և կարգավիճակը փյալ պետությունում: Այսպես, Արգենտինայի Սահմանադրությունում ամրագրված է, որ «Դանիային կառավարությունը աջակցում է Հռոմեական առաքելական կաթոլիկ կրոնին» (հոդված 2), Իռլանդիայի Սահմանադրությունում նշվում է, որ «Պետությունը ճանաչում է Հռոմեական առաքելական կաթոլիկ սուրբ Եկեղեցու հապուկ դիրքը» (հոդ. 44.2), Բուլղարիայի Սահմանադրությունում «Պետությունը ճանաչում և աջակցում է Հռոմեական առաքելական կաթոլիկ կրոնը» (հոդված 3): Մի շարք պետությունների սահմանադրություններով պետության և Եկեղեցու հարաբերությունները կարգավորելու նպատակով կիրառվում է պայմանագրային ձևը: Այսպես, Կոլումբիայի Սահմանադրությամբ ամրագրված է՝ «Կառավարությունը կարող է փոխադարձության հիման վրա Վարիկանի հետ կնքել պայմանագիր՝ պետության և կաթոլիկ Եկեղեցու միջև հարաբերությունները կարգավորելու համար» (հոդ. 53), Վենեսուելայի Սահմանադրությամբ նախատեսվում է. «Կարող են կնքվել կոնվենցիաներ կամ պայմանագրեր պետության և Եկեղեցու միջև հարաբերությունները կարգավորելու համար» (հոդված 50): Պետության և քաղաքի Եկեղեցիների միջև հարաբերությունների ուղույն ձև է նախատեսված Լեհաստանի Սահմանադրությունում: Նախ, հապուկ ձև է մշակվել կաթոլիկ Եկեղեցու հետ փոխհարաբերություններում. «Լեհական Հանրապետության և կաթոլիկ Եկեղեցու միջև հարաբերությունները որոշվում են Առաքելական Մայրաքաղաքի հետ կնքված միջազգային պայմանագրով և օրենքներով» (հոդված 25. 4), իսկ մյուս Եկեղեցիների հետ հարաբերությունները որոշվում են այնպիսի օրենքներով, որոնք ընդունվում են կառավարության և այդ Եկեղեցիների ներկայացուցիչների հետ կնքված պայմանագրի հիման վրա (հոդված 25. 5): Պետության և Եկեղեցու հարաբերությունների կարգավորումը հետաքրքիր լուծում է ստացել Իտալիայի Սահմանադրությունում. ըստ որի վերոհիշյալ հարաբերությունները կարգավորվում են Լատերանի համաձայնագրերով, ընդ որում այդ համաձայնագրերի փոփոխությունները «...չեն պահանջում Սահմանադրության վերանայման որևէ ընթացակարգ» (հոդ. 7): Այսինքն՝ Սահմանադրությամբ ամրագրվել են ավելի վաղ կնքված Լատերանի համաձայնագրերի դրույթները, և պետությունը փաստորեն Սահմանադրությունից անկախ կարող է ինքնուրույնաբար կարգավորել պետության և կաթոլիկ Եկեղեցու միջև հարաբերությունները: Ճշգրիտ լինելու նպատակով նշենք, որ Լատերանի համաձայնագրերի հիմնական պայմանագրով կաթոլիկությունը ճանաչվել է Իտալիայի միակ պետական կրոնը և դրա հիման վրա ստեղծվել է Վարիկան պետությունը, իսկ մյուս պայմանագրով՝ Կոնկորդատով, որոշվել են կաթոլիկ Եկեղեցու իրավունքներն ու արտոնությունները Իտալիա-

յում¹:

Ինչ վերաբերում է իսլամ դավանող ժողովուրդներին, ապա հարկ է նշել, որ ոչ միայն միապետություններում է հատուկ տեղ տրվում կրոնին, այլև հանրապետություններում, որոնց մի մասը ուղղակիորեն հռչակված են իսլամական հանրապետություններ (Իրան, Պակիստան և այլն), իսկ մի մասն էլ իսլամը համարում է պետական (պաշտոնական) կրոն (Ալժիր, Թունիս, Եգիպտոս և այլն):

Անհրաժեշտ է նկատել, որ թեև քարքեր պետություններում պետության և Եկեղեցու հարաբերությունները կարգավորվում են ամենափայտաբեր մեխանիզմներով, այնուամենայնիվ շատ պետություններում, հատկապես ժողովրդավարական պետություններում, կա մի ընդհանրական մտրեցում. դա խղճի, դավանանքի ազատությունն է, որի պաշտպանությունը երաշխավորված է այդ պետությունների սահմանադրություններով: Ի դեպ, դավանանքի ազատությունը ենթադրում է ինչպես ցանկացած կրոն դավանելու ազատություն, այնպես էլ ծիսական արարողությունները համապետել կատարելու նպատակով կրոնական կազմակերպություններում, կրոնական համայնքներում միավորվելու իրավունք: Ընդհանուր առմամբ ժողովրդավարական պետությունների սահմանադրությունների գերակշիռ մասը հռչակելով ցանկացած կրոն դավանելու, կրոնական համայնքներում մարդկանց միավորվելու իրավունքները, միաժամանակ ամրագրում է, որ այդ իրավունքների իրագործումը չպետք է վրանգի պետական անվտանգությունը, խաթարի հասարակական կարգուկանոնն ու բարոյականությունը, վնաս պատճառի մարդկանց առողջությանը, մյուս անձանց իրավունքների ու ազատությունների իրականացմանը, ինչպես և կրոնական համոզմունքները չեն կարող լինել սահմանադրական ու քաղաքացիական պարտականություններից հրաժարվելու հիմք: Նշենք, որ սահմանադրություններում ամրագրված այսպիսի մտրեցումներն ամբողջովին համահունչ են Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի, Զաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին դաշնագրի և մարդու իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող միջազգային մյուս փաստաթղթերի դրույթներին:

Այսպիսով, ինչպես տեսնում ենք, արդի աշխարհում պետությունների մեծամասնությունը, այդ թվում՝ ժողովրդավարական պետությունները, չափազանց կարևորում է պետության և Եկեղեցու (կրոնի) հարաբերությունների կարգավորումը, և դա առաջին հերթին կատարվում է պետության հիմնական օրենքի մակարդակով:

Հարկ ենք համարում նշել նաև, որ մարդու իրավունքների ու ազատությունների արդի ըմբռնման, ինչպես և գաղափարախոսական պլյուրալիզմի տեսանկյունից դիտարկելով խղճի և դավանանքի ազատությունը խիստ ձևական չափանիշների առումով, կարելի է ենթադրել բոլոր կրոնական ուսմունքների իրավահավասարության անհրաժեշտությունը: Մակայն իրականում, ինչպես արդեն գիտենք, այդպիսի բացարձակ իրավահավասարություն-գոյություն չունի, և յուրաքանչյուր պետությունում

¹ Լադերանի պայմանագրեր, ՎՄԿ, հ. 4, էջ 494:

որևէ կոնկրետ Եկեղեցի (և նրա կրոնական վարդապետությունը) ունի հափուկ կարգավիճակ: Այդպիսի վերաբերմունքն, իհարկե, պատահական չէ, ոչ էլ կամայականության դրսևորում, այլ պետության կյանքում կրոնի ունեցած դերի կարևորության արտացոլումն է: Այսպիսի մոտեցումը ամենևին չի նշանակում ժողովրդավարությունից հրաժարում, որովհետև ժողովրդավարական պետության խնդիրներից առաջնահերթը հասարակությանը ծառայելն է, հետևաբար պետությունը չի կարող անտեսել հասարակության համար այնպիսի կարևոր նշանակություն ունեցող հասարակական գիտակցության ձև, ինչպիսին է կրոնը:

Համեմատաբար մանրամասն ներկայացնելով պետության և Եկեղեցու (կրոնի) փոխհարաբերությունների սահմանադրական կարգավորման աշխարհում առկա տարբերակների համայնապատկերը, բնականաբար հարց է առաջանում, թե ինչպե՞ս են կարգավորվում համանման հարաբերությունները Հայաստանի Հանրապետությունում, և առաջին հերթին, իհարկե, ՀՀ Սահմանադրությունն ինչպիսի՞ վերաբերմունք է դրսևորում Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու և նրա վարդապետության նկատմամբ:

Այս առումով նշենք, որ ՀՀ Սահմանադրությունում Հայ Եկեղեցին և նրա վարդապետությունը որևէ ձևով չեն հիշատակվում և հետևաբար որևէ վերաբերմունք չի ցուցաբերված: Իհարկե ՀՀ Սահմանադրությունը, կառուցված լինելով ընդհանուր ժողովրդավարական սկզբունքների հիման վրա և մարդու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության դիրքերից, ամրագրում է նաև խղճի և դավանանքի ազատության իրավունքը և նշում, որ այդ իրավունքը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով (հոդ. 23):

Դաբերվով ՀՀ Սահմանադրության այսպիսի դիրքորոշումից և, հետևաբար, այն հանգամանքից, որ պետությունը որևէ Եկեղեցու նկատմամբ որևէ պարտավորություն չի ստանձնում, կարծում ենք, միանշանակ կարելի է եզրակացնել, որ Հայաստանի Հանրապետությունը աշխարհիկ պետություն է:

Պետության ժողովրդավարությունը, ինչպես տեսանք տարբեր պետությունների համայնապատկերում, ամենևին չի նշանակում Եկեղեցու նկատմամբ որևէ վերաբերմունքի բացակայություն, այլ, ընդհակառակը, ակնհայտ դրսևորվում է Եկեղեցու կարևորությունը, անհրաժեշտությունը փվյալ երկրում հասարակական հարաբերությունները կանոնակարգելու, մարդկանց հոգևոր կարիքները բավարարելու, ազգային արժեքները պահպանելու և զարգացնելու հարցում, ինչպես և հասարակության մեջ բարոյականության, բարյացակամության, բարու, հույսի, հավատի ու սիրո կայուն ու առողջ մթնոլորտ ստեղծելու գործում: Ուստի նկատի ունենալով Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու դերը հայ ժողովրդի կյանքում, ինչպես պետականություն ունենալու և առավել ևս պետականությունից զրկված լինելու ժամանակաշրջաններում, համոզված ենք, որ անհրաժեշտ է պետության հիմնական օրենքում հստակ սահմանել Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու տեղը և դերը Հայաստանի Հանրապետությունում և ոչ միայն որպես մեր հարգանքի փոլորքը առ Հայաս-

փանյայց Առաքելական Եկեղեցին, այլև որպես հասարակական հարաբերությունների հզոր կարգավորիչ և բարոյական հաստատություն խարիսխ, առանց որի մեր հասարակությունը և պետությունը կարող են հեշտությամբ գրկվել ազգային արժեքներից և փրվել այլազան հզոր ու կործանիչ հոսանքներին՝ դրանից բխող բոլոր փխուր հեղանքներով:

Ինչ կարգով կարելի է սահմանադրորեն և օրենսդրորեն կապարել անհեղինակության համարվող այս խնդիրը: Անհրաժեշտ է, որ Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցին մեր հանրապետությունում ունենա որոշակի, իրավաբանորեն հստակ ձևակերպված և պարզաձև կարգավիճակ:

Խնդիրը լուծելու համար, կարծում ենք, կարիք չկա հեռու գնալ: Անհրաժեշտ է ցայսօր աշխարհում առկա, վերը ներկայացված գունաշարի փարբերակներից ընտրել որևէ մեկը և այն, չկապելով սահմանադրական այլ փոփոխությունների հետ, նախապարասքել այդ մեկ փոփոխությունը հանրաքվեի: Մեր կարծիքով նախընտրելի փարբերակը իրավականն է կամ լեհականը, այսինքն՝ պետությունը պայմանագիր է կնքում Եկեղեցու հետ՝ պայմանագրին փափակ միջազգային պայմանագրի կարգավիճակ:

Սակայն նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ սահմանադրական փոփոխություններ կապարելը բոլոր դեպքերում բարդ և համեմատաբար երկարապահ գործընթաց է, կարելի է այդ հարցը ժամանակավորապես, մինչև սահմանադրական փոփոխություններ կապարելը, լուծել նաև օրենսդրական մակարդակով՝ համապատասխան փոփոխություններ կապարելով մի քանի գործող օրենքներում, ինչը ցանկության դեպքում կարելի է իրականացնել կարճ ժամկետում: